

Dariusz Matelski

Rewindykacja polskich dóbr kultury z NRD

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 10, 255-264

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Dariusz Matelski
Poznań

Rewindykacja polskich dóbr kultury z NRD

Niemieccy archiwiści, bibliotekarze i muzealnicy w radzieckiej strefie okupacyjnej – nie mając żadnego wpływu na rabunki dóbr kultury dokonywane przez tzw. „bataliony kulturalne NKWD” – starali się ukrywać je przed przedstawicielami innych państw, poszukujących wywiezionych do Niemiec pamiątek własnej przeszłości¹.

Archiwum w Greiswaldzie – kierowane przez dra Hermana Golluba – skrzętnie gromadziło jeszcze przed powstaniem NRD wszelkie archiwalia ewakuowane w czasie wojny. Starania Archiwum Państwowego w Szczecinie (1 sierpnia 1945 r. przejętego przez polską służbę archiwalną – kierownikiem został Bolesław Tuhan-Taurogiński, przedwojenny archiwista Radziwiłłów)² o ich rewindykację w latach 1945-1950 zakończyły się niepowodzeniem³. Podobnie było ze staraniami archiwów w Gdańsku, Olsztynie, Poznaniu i Wrocławiu. Rozmowy w sprawie przeszukania niemieckich muzeów, bibliotek i archiwów w poszukiwaniu poloników z I sekretarzem KC SED Walterem Ulbrichtem 3 października 1950 r.⁴ oraz z premierem NRD Otto Grotewohlem w październiku 1952 r. prowadził ambasador RP w Berlinie Jan Izydorczyk. Premier wschodniemiecki ustosunkował się wprawdzie pozytywnie do propozycji strony polskiej, jednak rezultatów nie było widać. Stąd Prezydium Rządu PRL w czerwcu 1953 r. podjęło uchwałę

-
- 1 Jeszcze na początku 1954 r. na obszarze NRD było aż 51 składów z dziełami sztuki, książkami i archiwiami przemieszczonymi w czasie II wojny światowej. Jednak dostęp do nich państw najbardziej poszkodowanych w czasie wojny w zakresie dóbr kultury był praktycznie niemożliwy. M. K u h n k e, *Obce dzieła – obca własność*, Cenne – Bezcenne – Utracone, sierpień 2000 nr 4 (22), s. 10.
 - 2 B. F r a n k i e w i c z, *Tuhan-Taurogiński Bolesław (1904-1974)*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, Tom I, s. 216; K. K o z ł o w s k i, *Bolesław Tuhan-Taurogiński*, Archiwista Polski, 1996 nr 2, s. 66-69.
 - 3 B. T u h a n - T a u r o g i Ń s k i, *Archiwum Państwowe. Szczecin, Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1950, Tom 12, s. 283-284.
 - 4 C. S k u z a, *Odzyskanie mienia polskiego po II wojnie światowej*, Piła 1992, s. 185-186.

w sprawie wydania władzom NRD niektórych dzieł sztuki i księgozbiorów niemieckich (nie posiadających wartości użytkowej dla bibliotek polskich) a ewakuowanych w czasie wojny na późniejsze polskie ziemie zachodnie i północne. Przekazanie 117 obrazów (m.in. Menzla, Lenbacha i Boecklina) nastąpiło 19 grudnia 1953 r. w Berlinie⁵. Jednak władze NRD, traktując przekazane płótna jako przyjazny gest wobec socjalistycznego państwa niemieckiego, nie przekazały posiadanych w swoich zbiorach obrazów z Muzeum Narodowego w Warszawie (zapropozowano jedynie fotokopie). Za cenny dar Polska otrzymała w prezencie mikroskop elektronowy⁶. Natomiast ewakuowane w 1944 r. archiwum Zarządu Głównego Bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie z Biblioteki Uniwersyteckiej w Berlinie władze NRD przekazały wówczas do Deutsches Zentralarchiv Abteilung I w Poczdamie, gdzie je utajniono (odtajnienie nastąpiło dopiero w 1990 r.)⁷.

Na przeszkodzie w dalszych roszczeniach rewindykacyjnych stanęła uchwała rządu PRL z 23 lipca 1953 r. – podjęta niewątpliwie pod naciskiem Moskwy po buncie berlińczyków w czerwcu tegoż roku – o rezygnacji z reparacji wojennych od NRD. Wprawdzie strona polska próbowała następnie tłumaczyć, iż rezygnacja z reparacji nie oznaczała wyrzeczenia się prawa do rewindykacji polskich dóbr kultury, jednak Berlin wschodni wyjaśnienie tych nie przyjął do wiadomości⁸.

Dlatego też dopiero po przełomie październikowym 1956 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie podjęła na skalę ogólnopolską akcję rewindykacji polskich dóbr kultury z NRD. Archiwa państwowe przygotowały wykaz zespołów archiwalnych oraz poszczególnych dokumentów, o których wiedziano, że znajdują się na obszarze Niemiec Wschodnich. Również archiwiści wschodnioniemieccy przygotowali wykaz posiadanych akt, które zgodnie z zasadą pertynencji powinny znajdować się na obszarze Polski. Na przykładzie Archiwum Państwowego

5 *Deutsche Malerei. Freundschaftsgeschenk des Polnischen Volkes an das Deutsche Volk*, Berlin 1954. W latach późniejszych Polska przekazała Niemcom wschodnim jeszcze rzeźbę sakralną, która pochodziła z kościoła w Görlitz. W. Kowalski, *Repatriacja dóbr kultury w sytuacji terytorialnej i rozpadu państw wielonarodowych*, Warszawa 1998, s. 23.

6 C. Skuz a, *Wojenne i powojenne losy polskich skarbów narodowych*, Toruń 1994, s. 131-132. Polska liczyła na przekazanie jej z NRD planszy architektonicznych budowli warszawskich z XVIII w. (znajdujących się w Dreźnie), które były wówczas niezbędne do odbudowy Warszawy po zniszczeniach wojennych (W. K o w a l s k i, *Repatriacja dóbr kultury...*, s. 23.

7 A. Mę ż y ń s k i, *Odznalezione archiwum Głównego Zarządu Bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie*, „Cenne – Bezcenne – Utracone”, luty 1999, nr 1 (13), s. 3.

8 C. Skuza, *Odzyskanie mienia...*, s. 191.

w Szczecinie wiemy, iż Niemcy wschodni nie zaproponowali wszystkich zespołów kwalifikujących się do przekazania stronie polskiej. Brakowało w wykazie niemieckim kilku zespołów: Archiwum Książąt Pomorskich (fragment), Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie, Archiwum Domen w Koszalinie, Rejencji Szczecińskiej oraz około 5-6 tys. dokumentów pergaminowych. Po interwencji NDAP w Warszawie u swojego odpowiednika w Berlinie Wschodnim wykaz uzupełniono o żądane akta. Ekstradycja odbyła się w 1962 roku⁹.

W latach 1961-1962 na mocy dwustronnego porozumienia z 13 maja 1960 r. wróciły do Polski materiały archiwalne z terytorium Niemieckiej Republiki Demokratycznej (przekazał je zastępca dyrektora Zarządu Archiwów Państwowych NRD – Eberhard Schetelich), m.in. 168 dokumentów pergaminowych Archiwum Koronnego Krakowskiego, akta Departamentu Prus Południowo-Wschodnich (1793-1805), Departamentu Nowych Prus Wschodnich (1793-1805), akta stanu cywilnego (XVI-XX w.), administracyjne, miejskie, bankowe, katastralne dotyczące miejscowości z województw północno-wschodnich oraz katowickiego, poznańskiego i łódzkiego¹⁰. Oddano także Archiwum Braci Czeskich z Leszna, które przejęło Archiwum Państwowe w Poznaniu¹¹.

W czerwcu 1962 r. Archiwum Państwowe w Szczecinie otrzymało z Landesarchiv w Greifswaldzie niezwykle cenne Archiwum Książąt Pomorskich. Archiwum to – liczące około 2 tys. teczek akt – składa się z następujących działów: a) Pars I – akta dotyczące wykonywania państwowych funkcji suwerennych (czyli sprawy hołdownicze, sądu nadwornego, miast, zakonów rycerskich, obrony kraju oraz akta skarbu krajowego); b) Pars II – akta związane z wykonywaniem uprawnień zwierzchnich nad tzw. „amta-mi” książęcymi i miastami, akta dotyczące dóbr szczecineckich, trzebiatowskich, kołbackich, pyrzyckich oraz miast Trzebiatowa i Stargardu; c) Pars III

9 J. P o d r a l s k i, *Zasada pertynencji w świetle materiałów archiwum w Szczecinie*, „Archeion”, 1981, Tom LXXI, s. 40-41.

10 H. A l t m a n, *Protokół o wzajemnym przekazaniu materiałów archiwalnych pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową i Niemiecką Republiką Demokratyczną*, Archeion, 1961, Tom XXXV, s. 160-161; *Archivalienautausch zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und der Volksrepublik Polen*, Archivmitteilungen, Jhg. 11, 1961, H. 3, s. 99-100.

11 Cz. S k o p o w s k i, *Zwrot Archiwum Unitatis (Braci Czeskich) z Leszna*, Archeion, 1962, Tom XXXVII, s. 293-294; J. Ś l i z i ń s k i, *Jak rewindykowano archiwum Jednoty Braci Czeskich z Leszna*, Jednota, R. 5, 1961, nr 10, s. 222-224; tenże, *Odnalezienie i rewindykacja zaginionego Archiwum Jednoty Braci Czeskich z Leszna*, Slavia Occidentalis, 1962, Tom 22, s. 337-338; W. S t ę p n i a k, *Z dziejów rewindykacji. Współpraca między PRL a NRD w zakresie wymiany archiwaliów*, Archiwista Polski, R. IV, 1999 nr 4 (16), s. 46.

– materiały dotyczące byłego biskupstwa kamińskiego, akta administracji, sejmików ziemskich oraz miast biskupich. Przekazano stronie polskiej także fragmenty akt następujących miast: Banie (1610-1933), Gryfice (1599-1899), Złocieniec (1653-1934), Miastko (1617-1933), Człuchów (1775-1925) oraz miasteczka Człopa (z XVI-XVIII w.). Zawierają one m.in. księgi odpisów przywilejów i fragmentów ksiąg miejskich¹².

Natomiast strona polska przekazała archiwistom wschodnioniemieckim w 1962 r. 9592 jednostki archiwalne akt osobowych Dyrekcji Poczty we Wrocławiu¹³; a w 1966 r. akta Uniwersytetu w Greifswaldzie (1116 jednostek akt) oraz 32 130 dokumentów do Archiwum Krajowego w Greifswaldzie, otrzymując w zamian 6734 dokumenty które przejęło Archiwum Państwowe w Szczecinie. Polska odmówiła wydania zespołu Archiwum Książąt Wołogoskich (1938 dokumentów), mimo iż 75% z nich odnosiło się do terytorium leżącego wówczas w granicach NRD, gdyż ogólny bilans nie był dla strony polskiej korzystny (archiwum to potraktowano jako zastaw, do czasu dalszych rozstrzygnięć – czego nie udało się osiągnąć do dzisiaj)¹⁴. Ochłodziło to nieco kontakty między służbami archiwalnymi obu państw. Nawet interwencje na najwyższym szczeblu nie dały pozytywnych rezultatów¹⁵.

Podjęto wówczas repartycję poloników z NRD. Na mocy porozumienia między NDAP a Zarządem Archiwów NRD z 1958 r., wykonano i przekazano na zasadzie wymiany bezdewizowej 29 905 klatek mikrofilmów poloników pochodzących z Deutsche Zentralarchiv w Merseburgu i Poczdamie, z Brandenburgisches Landeshauptarchiv w Poczdamie oraz Sächsisches Landeshauptarchiv w Dreźnie¹⁶.

12 W. Maciejewska, *Wzajemne przekazanie akt przez Niemiecką Republikę Demokratyczną i Polską Rzeczypospolitą Ludową*, Archeion, 1962, Tom XXXVIII, s. 309-310; H. Lesiński, *Przekazanie akt do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie przez Niemiecką Republikę Demokratyczną*, Archeion, 1964, Tom XL, s. 303.

13 W. Stępnia, *Z dziejów rewindykacji...*, s. 46.

14 J. Podralski, *Zasada pertynencji...*, s. 42.

15 Stosunki między PRL a NRD nie układały się najlepiej nie tylko z powodu osobistej niechęci Władysława Gomułki do Waltera Ulbrichta (który jako oficer NKWD aresztował wielu komunistów polskich na okupowanych przez ZSRR w latach 1939-1941 kresach wschodnich II RP), ale także jako skutek powszechnej wówczas w Polsce antyniemieckości po doświadczeniach z lat 1939-1945 (wyciszzonej dopiero przez Gierka w połowie lat siedemdziesiątych), a w Niemczech (zarówno wschodnich jak i zachodnich) powszechnej antypolskości – po wypędzeniu Niemców po 1945 r. z ziem zachodnich i północnych Polski. Zob. D. Matelski, *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa-Poznań 1999, s. 265-270.

16 H. Karzowa, *Mikrofilmowanie poloników z archiwów zagranicznych*, Archeion, 1961, Tom XXXV, s. 157-158.

Z kolei 30 lipca 1965 r. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi wystąpiło do ambasady NRD w Warszawie o zwrot zbiorów wywiezionych w czasie II wojny światowej. Odpowiedź nadeszła po półtora roku i była pozytywna, albowiem Rada Ministrów NRD stosowną decyzję podjęła 31 stycznia 1967 r. Zbiory przekazał 12 maja wiceminister spraw zagranicznych NRD Gustaw Herzfeld na ręce wiceministra kultury i sztuki PRL Zygmunta Garsteckiego (306 eksponatów). Okazało się jednak, że 299 eksponatów z tych zbiorów znajdowało się na terytorium RFN (w Hamburgu, Kolonii i Göttingen)¹⁷. Pojedyncze eksponaty wróciły do Łodzi po podpisaniu 7 grudnia 1970 r. układu granicznego między PRL a RFN¹⁸.

Niepowodzeniem zakończyły się natomiast starania o dzieła sztuki (głównie obrazy) z Gdańska i Wrocławia, które ZSRR w 1958 r. przekazał jako „dar” władzom NRD. Było to 19 obrazów z Muzeum Historycznego we Wrocławiu pochodzących z XVI-XX w. oraz 6 obrazów z Muzeum Diecezjalnego we Wrocławiu – pochodzących z tzw. serii portretowej biskupów wrocławskich, a także dwa obrazy z kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu: portrety Martina Lutra i Filipa Melanchtona (z 1532 r.), obydwaj pędzla Lukasa Cranacha Starszego. Z kolei ze zbiorów wrocławskiego Schlesisches Museum der beidenden Künste były portrety pędzla Antoine Pesne, przedstawiające Annę Dorotę z Lisiewskich Therbusch oraz gen. barona Heinricha Augusta de la Motte-Fouque, a także „Krajobraz ze snem św. Jakuba” z XVIII w. pędzla śląskiego malarza Michaela Willmanna. Natomiast z bazyliki mariackiej w Gdańsku (z kaplicy św. Jerzego) pochodził obraz przedstawiający Świętą Trójcę, nieznanego malarza niemieckiego z XV wieku¹⁹.

Za rządów Ericha Honeckera (od 1971 r.) tajna policja NRD (Stasi) poprzez Centralny Antykwariat NRD w Lipsku (kontrolowany przez płka Aleksandra Schalka-Golodkowskiego, któremu podlegała także firma Kunst und Antik – zajmująca się renowacją dzieł sztuki oraz usuwaniem z nich znaków katalogowych) zaczęła wystawiać na aukcjach w Monachium polskie dzieła sztuki²⁰. W ten sposób 28 maja 1973 r. Bayerische Staatsbi-

17 C. S k u z a, *Odzyskanie mienia...*, s. 188.

18 Trybuna Ludu z 12 maja 1967; C. S k u z a, *Wojenne i powojenne...*, s. 132.

19 M. K u h n k e, *Obce dzieła...*, s. 10

20 Precedens w tej sprawie uczynił już w 1969 r. obywatel RFN ks. Siegfried Zimmer (mieszkający w latach 1952-69 w Bernau pod Berlinem), emigrując z NRD zabrał ze sobą skradziony po wojnie na Śląsku obraz „Madonna pod jodłami” Lucasa Cranacha Starszego. Sprzedał go wówczas na aukcji monachijskiej galerii Haralda Hubera, od której został następnie odkupiony przez handlarza nieruchomości z Rogensburga, by stamtąd trafić w grudniu 1970 r. do Szwajcarii, do zbiorów prywatnego kolekcjonera. Zob. D. S t a n k i e w i c z, *Wrocławski obraz Łukasza Cranacha Starszego „Madonna pod jodłami”*, Biuletyn Historii Sztuki, 1965 nr

bliothek (Bawarska Biblioteka Państwowa)²¹ w Monachium nabyła za 6200 marek (katalog aukcyjny 73/5954) Pontyfikał płocki powstały na przełomie XII i XIII w. (skatalogowano go pod sygn. CLM 28938), który w 1940 r. zabrany został przez Niemców z Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku i wywieziony do Biblioteki Uniwersytetu w Królewcu (wraz z innymi bezcennymi manuskryptami: Biblią płocką, homiliarzem z XII w., „Księgą chórową płocką” z lat 1360-1370, Graduałem Świętosława z Wilkowa z roku 1365 – z których udało się odzyskać jedynie Biblię płocką). Stronę polską – prof. Juliana Lewańskiego (historyka teatru średniowiecznego) – poinformował o tym w 1977 r. prof. Walter Lipphardt z Hochschule für Musik we Frankfurcie nad Menem. Z kolei prof. Lewański natychmiast zawiadomił o tym fakcie ks. prof. Tadeusza Żebrowskiego – dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Płocku. Wówczas biskup płocki dr Bogdan Sikorski wystąpił do Bayerische Staatsbibliothek w Monachium o zwrot pontyfikału jeszcze w 1977 r. Biblioteka odmówiła wydania cennego nabytku (choć w analogicznym przypadku dzieło zrabowane w 1940 r. we Francji – po pięciu latach negocjacji między francuskim MSZ a rządem krajowym Bawarii – oddała Bibliotece Miejskiej w Sens). Polskie MSZ – po rozmowach w 1984 r. między ministrami spraw zagranicznych PRL i RFN, Stefanem Olszowskim a Hansem-Dietrichem Genscherem, które nie przyniosły jednak żadnych rezultatów²² – zwróciło się do rządu bawarskiego w tej sprawie dopiero w 1986 r., lecz otrzymało również odpowiedź odmowną („rząd Bawarii pontyfikału nie odda, bo go kupił na własność”)²³.

Dopiero podarowanie E. Honeckerowi w 1977 r. przez Edwarda Gierka i Piotra Jaroszewicza podczas wizyty przyjaźni w Berlinie Wschodnim rękopisów Beethovena i Mozarta z Biblioteki Pruskiej²⁴ (znajdującej się od

4, s. 348-357; L. B r u z e w s k a, *Wokół jednego zabytku*, Spotkania z Zabytkami, 1986 nr 6, s. 24-25; M. K u h n k e, *Tajemnicze losy „Madonny pod jodłami” Lucasa Cranacha Starszego*, *Cenne – Bezcenne – Utracone*, czerwiec 1999 nr 3 (15), s. 19-20.

21 Natomiast P. C y w i ń s k i błędnie podaje, iż Pontyfikał płocki nabyła Bayerische Staatsgalerie (Bawarska Galeria Państwowa) w Monachium. Zob. P. C y w i ń s k i, *Sztuka gestów. Jak rozwiązać problem dzieł sztuki zrabowanych w czasie II wojny światowej?*, *Wprost*, nr 32 z 9 sierpnia 1998, s. 71.

22 A. P o d l e ś, *Pontyfikał płocki*, *Notatki Płockie*, 1981 nr 3; tenże, *Pontyfikał płocki z XII wieku*, Płock 1986; C. S k u z a, *Odzyskanie mienia...*, s. 345; M. K u h n k e, *Pontyfikał płocki*, *Cenne – Bezcenne – Utracone*, grudzień 2001 nr 6 (30), s. 4-5.

23 A. P o d l e ś, *Polonicum odnalezione w Bayerisches Staatsbibliothek w Monachium. Pontyfikał płocki Mspł. 29 (CLM 28938) z XII stulecia*, *Studia Źródłoznawcze*, 1983, Tom XXVIII, s. 173-181; W. K a l i c k i, *Pontyfikał i Stasi*, *Magazyn Gazety Wyborczej*, 21 września 2000 nr 38 (394), s. 21-23.

24 P. S a r y ń s k i, *Sztuka za sztukę. Powojenne wędrowniki zrabowanych skarbów kultury*, *Polityka*, nr 51 (2172 z 19 grudnia 1998, s. 18.

1945 r. w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej)²⁵, ociepliło klimat we wzajemnych kontaktach kulturalno-naukowych oraz przetrzało drogę do kolejnych negocjacji rewindykacyjnych (wówczas Stasi zaprzestała wystawiania na aukcjach w RFN polskich dzieł sztuki). Stąd wizyta naczelnego dyrektora archiwów państwowych Tadeusza Walichnowskiego w dniach 24-27 marca 1980 r. w NRD (przebywał w Poczdamie i Oranienburgu) przebiegała już w miłej i rzeczowej atmosferze. W wyniku przeprowadzonych rozmów 26 marca podpisano protokół, w którym strona wschodnioniemiecka zobowiązała się – oczekując prawdopodobnie wzajemności od strony polskiej – do przekazania dokumentów technicznych dotyczących urządzeń i obiektów w Polsce oraz części zasobu b. pruskiego Archiwum Państwowego we Wrocławiu²⁶.

W dniu 22 maja 1980 r. – czyli w ekspresowym tempie – Archiwum Państwowemu we Wrocławiu przekazano łącznie 15 tys. jednostek archiwalnych, w tym: dokumenty klasztorów śląskich sekularyzowanych na początku XIX w., 81 repozytur byłego Staatsarchiv, w tym rejestry kancelaryjno-archiwalne, kopiarze dokumentów, rękopisy prawnicze, księgi grodzkie i miejskie, księgi gruntowe i sądowe, rejestry oraz inwentarze dóbr i wsi, kościelne księgi gospodarcze, rękopisy dotyczące administracji kościelnej, miscellanea, a także księgi gruntowe z Opola i Raciborza, rejestry wsi i folwarków księstwa wrocławskiego od końca XIII w. do roku 1583, urbarze dóbr bytomskich, oleskich, opolskich, toszeckich oraz dóbr zamkowych raciborskich i świerklanieckich z lat 1532-1534²⁷. Natomiast 28 maja tegoż roku przybył do Szczecina transport akt z Archiwum Państwowego w Greifswaldzie i Dreźnie. Były to materiały dotyczące zabudowy miast, układu sieci wodociągowej, wodnej, telekomunikacyjnej i drogowej z terenu działania polskich archiwów państwowych w: Bydgoszczy, Elblągu, Gdańsku, Koszalinie, Lublinie, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Wrocławiu (oddział w Jeleniej Górze i Legnicy) oraz Zielonej Górze. Najwięcej przejętych archiwaliów pochodziło z Dyrekcji Poczty w Berlinie (Reichspostdirektion), Dyrekcji Budowy Dróg (Strassenbauverwaltung), Dyrekcji Kolejowej Wschód (Reichsbahndirektion-Ost) z siedzibą we Frankfurcie

25 Biblioteka Pruska została wywieziona przez Niemców z Berlina do podwałbrzyskiego zamku Książ, a gdy ten zaczęto przygotowywać na rezydencję Hitlera, trafiła ona do klasztoru Benedyktynów w Krzeszowie koło Kamiennej Góry, gdzie została przejęta przez Polaków i przekazana Uniwersytetowi Jagiellońskiemu w Krakowie. L. A d a m c z e w s k i, *Rekompensata?*, Głos Wielkopolski, 13 października 1995 nr 239 (15 691), s. 3-4.

26 W. S t ę p n i a k, *Z dziejów rewindykacji. Współpraca...*, s. 46.

27 E. K o b z d a j, *Archiwalia śląskie przekazane archiwum państwowemu we Wrocławiu z Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, Archeion, 1988, Tom LXXXIV, s. 157-163.

nad Odrą oraz Dyrekcji Dróg Wodnych (Wasserstrassendirektion) w Szczecinie, Frankfurt nad Odrą i Wrocławiu²⁸.

Zwrot polskich dóbr kultury przez NRD wynikał z faktu, iż władze tego kraju nie przywiązywały (zwłaszcza w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych) większego znaczenia do tradycji narodowej²⁹ – szerząc następnie mit o „socjalistycznym narodzie niemieckim” w NRD, który odciął się od imperialistycznej przeszłości³⁰. Gest wobec Polski wynikał więc nie z chęci zbliżenia i pojednania się, lecz ze względów ideologicznych. Dopiero w latach siedemdziesiątych – za rządów Ericha Honeckera – zaczęto nawiązywać do tradycji pruskiej – intensywnie domagając się przekazania jej zbiorów Biblioteki Pruskiej z Krakowa (wobec milczenia strony polskiej, początkowo kontestowano, a następnie utrudniano pomyślne zakończenie realizacji protokołu z 13 maja 1960 r.).

Dlatego też NRD nie wydała Polsce wszystkich posiadanych na swym terenie archiwaliów, które powstały przed 1945 r. na obecnych ziemiach zachodnich i północnych Polski. Przykładem może być tutaj przechowywany w Deutsches Zentralarchiv Abteilung I w Poczdamie (szczególnie nieprzychylna rewindykacji była dyrektor tegoż archiwum Elisabeth Brachmann-Teubner) zespół akt pod nazwą „Generalgouvernement Polen”, który zawierał dla lat 1941-1944 akta personalne urzędników, a także korespondencję na temat ewakuowanych i zagrabionych przez Niemców zdobyczy wojennych (tzw. Räumungsgut)³¹.

Powstanie NSZZ „Solidarność” w Polsce w 1980 r. znacznie ochłodziło wszelkie kontakty między Berlinem Wschodnim a Warszawą, aby nie przepuścić do „pierwszego na ziemi niemieckiej państwa robotników

28 W. S t ę p n i a k, *Z dziejów rewindykacji. Współpraca...*, s. 46.

29 Jak słusznie zauważa mój mistrz w dziedzinie naukowego nieomcoznstwa prof. Jerzy Kruski, NRD „...nie była państwem narodowym Niemców. Ideologicznym uzasadnieniem istnienia NRD nie była myśl narodowa – choć podejmowano w tym kierunku pewne kroki w fazie początkowej (1955 r.) oraz w fazie końcowej, gdy próbowano nawiązać do tradycji pruskiej – lecz marksizm-leninizm. W miarę erozji tej ideologii znikł sens istnienia NRD” (J. K r a s u s k i, *Europa Zachodnia. Dzieje polityczne 1945-1993*, Warszawa 1995, s. 331).

30 Jak pisał Friedrich Beck (dyrektor Archiwum Państwowego w Poczdamie), „głównym zadaniem archiwum – obok przejęcia materiału aktowego – było związane z budową socjalizmu możliwie jak najlepsze opracowanie zasobu archiwalnego z korzyścią dla społeczeństwa” (F. B e c k, *Archiwum Państwowe w Poczdamie w systemie państwowej służby archiwalnej w Niemieckiej Republice Demokratycznej*, Archeion, 1971, Tom LV, s. 126).

31 S. N a w r o c k i, *Materiały archiwalne dotyczące ziem polskich w okresie drugiej wojny światowej, przechowywane w Deutsches Zentralarchiv, Abteilung I w Poczdamie, /w:/ Stanisław N a w r o c k i, *Archiwistyka i regionalizm*, Poznań 1995, s. 179-185 (pierwodruk: Archeion, 1965, Tom XLII, s. 193-199).*

i chłopów” – polskiej „zarazy”. Nawet wprowadzenie 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego w Polsce nie wpłynęło na natychmiastowe ocieplenie wzajemnych kontaktów. Polska starała się wykorzystać rocznicę 300-lecia bitwy wiedeńskiej dla odzyskania Archiwum Sobieskich³², lecz otrzymała jedynie wykaz istniejących materiałów z tego zespołu³³.

Dopiero po kolejnych rundach negocjacji między Warszawą a Berlinem Wschodnim, doszło do podpisania 12 grudnia 1986 r. w Poczdamie aneksu do porozumienia między Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych a Zarządem Archiwów Państwowych NRD, który rozszerzał zadania i cele współpracy o sprawy dotyczące rewindykacji dokumentów archiwalnych³⁴. Udało się także powołać komitet redakcyjny dla wspólnej publikacji pt. „Dokumenty i materiały do historii stosunków PRL-NRD (1949-1965)”³⁵. Z kolei w Archiwum Państwowym w Greifswaldzie i w Archiwum Miejskim w Stralsundzie archiwiści szczecińscy wyselekcjonowali do zmikrofilmowania dokumenty pergaminowe ksiąg pomorskich i miast³⁶. Natomiast w 1988 r. w Archiwum Państwowym w Dreźnie archiwiści z Wrocławia przeprowadzali rejestrację poloników śląskich³⁷.

Umowa z 12 grudnia 1986 r. umożliwiła powołanie polsko-wschodniemieckiej grupy ekspertów, która miała przeanalizować według zasady pertynencji przynależność zespołów archiwalnych, do których roszczenia wysuwała druga strona. Archiwiści polscy przygotowali dwa wykazy akt – pierwszy dotyczył 40 zespołów (2965 jednostek archiwalnych), a drugi – 8 (3392 jednostek archiwalnych) o łącznej długości 101 m.b. akt. Wykazy archiwistów wschodniemieckich były znacznie obszerniejsze. Eksperci obu stron obradowali trzykrotnie (ostatnie posiedzenie odbyło się w Dreźnie w dniach 17-20 października 1989 r.), nie podejmując żadnych wiążących decyzji³⁸. W dniu 1 września 1990 r. minister spraw wewnętrznych

32 Archiwum Sobieskich zabrane zostało przez władze pruskie z Oławy na Śląsku w czasie wojny siedmioletniej i zdeponowane we Wrocławiu, a następnie przewiezione do Berlina-Dahlem (C. S k u z a, *Wojenne i powojenne...*, s. 127, przyp. 19).

33 W. S t ę p n i a k, *Z dziejów rewindykacji. Współpraca...*, s. 47.

34 D. R o c k a, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1986*, Archeion, 1989, Tom LXXXV, s. 283-284.

35 D. R o c k a, *Sprawozdanie... w roku 1986...*, s. 285.

D. R o c k a, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1987*, Archeion, 1990, Tom LXXXVII, s.285-286.

36 D. R o c k a, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1988*, Archeion, 1992, Tom XC, s. 186.

37 W. S t ę p n i a k, *Z dziejów rewindykacji. Współpraca...*, s. 47.

38 Archivmitteilungen, 1990 nr 5, s. 198-199.

NRD rozwiązał Zarząd Archiwów Państwowych NRD, powołując w jego miejsce – tymczasowo, do utworzenia w nowych landach sieci archiwalnej na wzór RFN – Centralny Urząd Archiwalny NRD na czele z Günterem Herzogiem. Ponadto w ramach MSW powołano Referat Archiwistyki (Referat Archivwesen) kierowany przez Reinera Kohlischa³⁹. Obydwaj archiwiści przeciwni byli dalszym negocjacom z archiwistami polskimi w sprawach rewindykacji polskich dóbr kultury⁴⁰.

Upadek NRD 3 października 1990 r. zakończył wspólne negocjacje archiwistów z Polski i Niemiec wschodnich, do których archiwiści zjednoczonej RFN już nie nawiązali, albowiem za najważniejsze zadanie uznali scalenie zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach RFN i dawnej NRD40 (proces ten zakończono dopiero w połowie lat dziewięćdziesiątych).

39 S. N a w r o c k i, *Udział archiwistów niemieckich w procesie jednoczenia kraju (1989-1991)*, Przegląd Zachodni, 1993 nr 4 (269), s. 235-248.

40 Zob. D. M a t e l s k i, *Spór o restytucję dóbr kultury między RFN i Polską*, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, Tom 10 (2001-2002), Warszawa 2003, s. 9-34.